

WPROWADZENIE

Górny Śląsk jest regionem Europy o bogatych tradycjach kulturowych łączących w sobie wpływy kultury polskiej, niemieckiej, czeskiej i morawskiej. Burzliwe są dzieje jego przynależności państwowej i powiązanych z nią stosunków narodowościowych. Zmienne są też granice terytorium w ciągu wieków poszerzające lub zawężające górnośląskie posiadanie. Także historia przynależności kościelnej tych ziem uwikłana jest w ogólnoeuropejskie procesy narodzin protestantyzmu i katolickiej reakcji.

Na współczesnym obliczu Górnego Śląska dominujące piętno wywarły przemiany rozpoczynające się w wieku XIX, kiedy region ten stał się jednym z europejskich filarów postępu cywilizacyjnego, któremu towarzyszyła gwałtowna industrializacja i urbanizacja, rozwój oświaty i kultury, umocnienie struktur Kościoła, ale również wzrost konfliktów na tle etnicznym, procesy patologii społecznej i rozpoczynająca się degradacja środowiska naturalnego. Także dzieje polityczne Górnego Śląska w XX wieku współdecydują o kształcie jego współczesnych problemów społecznych. D. Simonides w artykule zatytułowanym *Mit Ślązaka* w konkluzjach końcowych napisała: „Górnoślązak jako człowiek pogranicza, a przez wieki całe Górny Śląsk należał do terenu pogranicza, w zależności od wpływów kulturowych, wychowania patriotycznego w rodzinie, szkole i kościele, jest albo Polakiem albo Niemcem, ale zawsze Górnoślązakiem. Ta pograniczna świadomość prowadzi niejednokrotnie do tego, iż może on mieć dwie tożsamości, niemal dwie dusze, a w każdym razie tkwił kiedyś mocno w dwóch kulturach i był dwujęzyczny. Jest zatem jak drzewo, które stojąc na granicy czerpie soki z ziemi po obu stronach, ale wydaje i owoce na obie strony.”¹ Już przeszło 60 lat wcześniej E. Szramek zauważył, że są również zjawiskiem typowo granicznym ludzie o „chwiejnej równowadze narodowej, wiecznie niezdecydowani, istne

¹ D. S i m o n i d e s: *Mit Ślązaka*. W: *Polskie mity polityczne XIX i XX wieku*. Red. W. W r z e s i ń s k i. Wrocław 1996, s. 175.

trzciny, które pod powiewem lada wietrzyka przechylają się to w tę, to w ową stronę [...]. Słusznie wypierają się takich osobników obie strony.”²

Chrześcijaństwo wpisane jest w dzieje Górnego Śląska we wszystkich wymienionych tu aspektach jego losów. Zarówno w naukowych analizach, jak i potocznych wyobrażeniach i opisach religijność jest łączona ze śląskością jako cechą charakteryzującą etos miejscowej ludności i jej system wartości³.

We współczesnej literaturze socjologicznej, także w nazewnictwie stosowanym w publicystyce, w polityce i w języku potocznym często wprowadza się rozróżnienie na Śląsk Górny obejmujący terytorium skupione wokół Katowic, Śląsk Opolski, który pozostawał do 1945 roku w Niemczech, skupiony wokół Opola oraz Śląsk Cieszyński z centrum kulturalnym jakie tworzy miasto Cieszyn. Każdy z tych regionów ma swoją odrębną historię kształtującą specyfikę stosunków kulturalnych, w tym także religijnych. Obecnie te trzy regiony należą do trzech różnych jednostek administracji państwowej, jaką stanowią województwa.

Na mocy bulli Jana Pawła II *Totus tuus Poloniae populus* z 25 marca 1992 roku powołana została metropolia katowicka, która obok archidiecezji katowickiej i opolskiej obejmuje także nowo utworzoną diecezję gliwicką. Stolicą metropolii zostały Katowice. Metropolia katowicka bywa też nazywana metropolią górnośląską⁴. W jej skład nie weszły tereny Śląska Cieszyńskiego, które należą do utworzonej w roku 1992 diecezji bielsko-żywieckiej, włączonej do metropolii krakowskiej. Metropolia katowicka obejmuje więc większą część Górnego Śląska w jego historycznych granicach, które wyznaczają terytorium będące w sensie kulturowym w kręgu historycznego oddziaływania niemieckiego.

To niezwykle pobieżne przedstawienie losów Górnego Śląska jest potrzebne aby określić, jaki obszar kulturowy jest charakteryzowany w tej książce. Jest to, jak już wynika z jej tytułu i kompetencji autora, praca socjologiczna, a więc stosująca metodę socjologiczną jako

² E. S z r a m e k: *Śląsk jako problem socjologiczny*. „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku” 1934, t. IV.

³ Ibidem.

Victor – quia Victima. *Książd Emil Szramek (1887-1942)*. Red. A. L i s k o w a c k a, E. S z c z o t o k. Katowice 1996.

⁴ P. L i b e r a: *Prawnoorganizacyjne aspekty utworzenia metropolii katowickiej*. W: *Metropolia katowicka – górnośląska. Dziedzictwo historii. Wyzwania wobec przyszłości*. Red. W. Ś w i a t k i e w i c z, J. W y c i s ł o. Katowice 1994.

metodę analizy i interpretacji danych oraz socjologiczne techniki badawcze jako źródła wiedzy o badanych zjawiskach i procesach. Religijność na Górnym Śląsku jako przedmiot systematycznej refleksji socjologicznej, ugruntowanej w badaniach empirycznych, nie ma zbyt długiej historii ani rozległej literatury. Częściowo jest to spowodowane samym rozwojem socjologii jako dyscypliny naukowej i jej instytucjonalizacją, a przede wszystkim warunkami społeczno-politycznymi, w jakich socjologia funkcjonowała w okresie Polski Ludowej. Nie oznacza to, że nie ma badań empirycznych, a jedynie tyle, że jest ich zbyt mało w stosunku do wagi i znaczenia, jakie religijność i Kościół mają w życiu społeczno-kulturowym Górnego Śląska. Zresztą w ostatnich latach badań socjologicznych nad religijnością przybywa⁵.

Książka, którą przedstawiam, jest rezultatem studiów prowadzonych nad różnymi aspektami górnośląskiej religijności. Powołuję się na literaturę przedmiotu nie tylko ściśle socjologiczną, ale również historyczną i teologiczną, aby ukazać specyfikę religijności na Górnym Śląsku w szerszej perspektywie socjologicznej. Materiały empiryczne stanowiące podstawę analiz teoretycznych są oparte na moich własnych badaniach i analizie wtórnej wyników empirycznych badań socjologicznych prowadzonych przez innych autorów nad kulturowymi wzorami religijności na Górnym Śląsku. Pojęcie Górnego Śląska wpisane w tytuł książki bliskie jest obecnemu terytorium katowickiej prowincji kościelnej. Łatwiej o pełniejszą identyfikację z tak rozumianym terytorium, gdy idzie o analizy odnoszące się do okresów wcześniejszych i bazujące na materiałach historycznych. W stosunku do charakterystyki teraźniejszości większym problemem staje się brak odpowiednio zaprojektowanych badań socjologicznych intencjonalnie obejmujących cały interesujący nas obszar kulturowy. Pewnym przyczynkiem takich badań jest przedstawiona w rozdziale piątym opracowana przeze mnie mapa wzorów religijności, uwzględniająca podział na dekanaty należące do wszystkich trzech diecezji tworzących górnośląską metropolię.

Projekt badań jest częściowo finansowany przez Komitet Badań Naukowych z funduszy na tzw. badania statutowe i badania własne kierowanego przeze mnie Zakładu Socjologii Wiedzy w Instytucie Socjologii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Wydanie książki zaś możliwe jest między innymi dzięki stypendium z Programu Wydaw-

⁵ Dodać jeszcze trzeba, że mówiąc o religijności i roli Kościoła odnoszę się przede wszystkim do zdecydowanie dominującej tu postaci chrześcijaństwa, jaką jest katolicyzm. Odnotować wszakże trzeba ważną rolę, jaką w historii i współczesności Górnego Śląska odgrywały kościoły ewangelickie.

niczego Wojewody Katowickiego oraz dotacji KBN na działalność wydawniczą katowickiego oddziału Polskiej Akademii Nauk.

Jestem zobowiązany wobec wielu osób do wdzięczności za pomoc i życzliwość, jakiej mi udzieliły w czasie pisania książki. Dziękuję recenzentom: prof. dr. hab. Władysławowi Jacherowi, prof. dr. hab. Władysławowi Misiakowi oraz prof. dr. hab. Markowi S. Szczepańskiemu. Pani dr Irenie Mierzwiance składam podziękowania za prace redakcyjne, których rezultatem jest także wiele wprowadzonych zmian merytorycznych. Dziękuję również za dotacje umożliwiające opublikowanie książki.

Chciałbym w tym miejscu przywołać też moją zmarłą żonę Bronisławę, której autentyczna „śląska religijność” była ważną inspiracją dla moich socjologicznych poszukiwań. Jej pamięci tę książkę poświęcam.

Wojciech Świątkiewicz

Ruda Śląska, dnia 12 czerwca 1997 roku